

УДК 94(477)«1941/1944»

А. І. Федорова, А. В. Федоров

**ОДЕСЬКИЙ ПОЛІТЕХ В РОКИ ОКУПАЦІЇ
(1941–1944 рр.)**

Федорова Алла Іванівна, канд. іст. наук, доц., доцент кафедри історії та етнографії України, e-mail: alla_F2006@ukr.net

Одеський національний політехнічний університет,
просп. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Федоров Артем В'ячеславович, студент III курсу, e-mail: sckrot@gmail.com

Одеський національний політехнічний університет
просп. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

АНОТАЦІЯ

2018 року Одеський національний політехнічний університет відзначає 100-літній ювілей. Однак історія закладу ще не до кінця вивчена, зокрема, поза увагою дослідників залишається функціонування Політеху в окупованій Одесі. Вже наприкінці 1941 р. румунська влада відкрила Одеський університет, у складі якого діяв і політехнічний факультет з трьома відділеннями, що користувався чималим попитом. Політехнічний факультет очолив професор Б. Л. Ніколаї, який був також проректором університету. Професорсько-викладацький склад факультету брав активну участь у поновленні господарства, культурних цінностей, архітектурних споруд тощо зруйнованого міста та Трансністрії. Задля цієї мети був відкритий також Індустріальний технікум. На політехнічному факультеті проводилася не тільки навчальна, а й активна науково-дослідницька робота — розроблялися наукові теми, більшість з яких фінансувалися з бюджету, захищалися дисертації, зокрема, докторську дисертацію захистили І. Ф. Іванушкін, О. К. Рахманін та ін.

Ключові слова: політехнічний факультет; університет; Одеса; Трансністрія; окупація; Б. Л. Ніколаї; І. Ф. Іванушкін.

А. И. Федорова, А. В. Федоров

**ОДЕССКИЙ ПОЛИТЕХ В ГОДЫ ОККУПАЦИИ
(1941–1944 гг.)**

Федорова Алла Ивановна, канд. ист. наук, доцент, доцент кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: alla_F2006@ukr.net

Одесский национальный политехнический университет,
просп. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

Федоров Артем Вячеславович, студент III курса, e-mail: sckrot@gmail.com

Одесский национальный политехнический университет,
просп. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

АННОТАЦИЯ

В 2018 г. Одесский национальный политехнический университет отмечает 100-летний юбилей. Однако история этого учебного заведения еще не до конца изучена, вне поля зрения исследователей остается проблема функционирования Политеха в оккупированной Одессе. Уже в конце 1941 г. румынские власти открыли Одесский университет, в составе которого действовал и политехнический факультет с тремя отделениями. Политехнический факультет возглавил профессор Б. Л. Николаи, по совместительству — проректор университета. Профессорско-преподавательский состав факультета активно участвовал в восстановлении хозяйства, культурных ценностей, архитектурных сооружений и т. д. разрушенного города и Транснистрии. Для этой цели был открыт также Индустриальный техникум. На политехническом факультете проводилась не только учебная, но и активная научно-исследовательская работа — разрабатывались научные темы, большинство из которых финансировалось из бюджета, защищались диссертации, в частности, докторскую диссертацию защитили И. Ф. Иванушкин и А. К. Рахманин.

Ключевые слова: *политехнический факультет; университет; Одесса; Транснистрия; оккупация; Б. Л. Николаи; И. Ф. Иванушкин.*

A. I. Fedorova, A. V. Fedorov

**ODESSA POLYTECH IN YEARS OF OCCUPATION
(1941–1944)**

Fedorova Alla Ivanivna, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of History and Entnography of Ukraine, e-mail: alla_f2006@ukr.net

Odessa National Polytechnic University,
1 Shevchenko avenue, Odessa, 65044, Ukraine

Fedorov Artem Vyacheslavovich, third-year student, e-mail: स्कrot@gmail.com

Odessa National Polytechnic University,
1 Shevchenko avenue, Odessa, 65044, Ukraine

ABSTRACT

In 2018 Odessa National Polytechnical University celebrates its centenary. However, the history of this educational institution is not yet fully studied, outside the field of view of researchers remains the problem of the functioning of the Polytechnical University in occupied Odessa. Already at the end of 1941, the Romanian authorities opened the Odessa University, which included a polytechnical faculty with three branches. The Polytechnical faculty was headed by Professor Boris Nikolai who was the the vice-rector of the university at the same time. Teaching staff of the faculty actively participated in the restoration of the economy, cultural values, architectural structures, etc. a ruined city and Transnistria. The Industrial Technical School was also opened for this purpose. At the polytechnical faculty not only academic but also active research work was carried out — scientific topics were developed, most of which were financed from the budget, theses were defended, in particular, the thesis for a doctor's degree was defended by I. F. Ivanushkin and A. K. Rakhmanin.

Key words: *Polytechnic Faculty; University; Odessa; Transnistria; occupation; B. L. Nikolai; I. F. Ivanushkin.*

Цього року Одеському політехнічному виповнюється 100 років. Навчальний заклад був відкритий за часів гетьмана П. Скоропадського у 1918 р. 100-річчя — солідний вік, але так сталося, що в історії Політеху ще є чимало «білих плям». До таких нерозкритих тем можна віднести діяльність Політехнічного в роки окупації 1941–1944 рр. Звісно, що за радянських часів цю тему не висвітлювали, лише зазначали, що Політехнічний був евакуйований до Пензи, де у 1943 р. продовжив

свою діяльність. Однак не всі науковці евакуювалися, дехто залишився в окупованій Одесі і продовжив науково-дослідницьку та викладацьку роботу в урочисто відкритому губернатором Трансністрії проф. Г. Алексяну 7 грудня 1941 р. Одеському університеті. В університеті був утворений і політехнічний факультет.

Проблема функціонування Одеського університету в роки окупації 1941–1944 рр. привертає в останні десятиріччя увагу дослідників (В. П. Щетников, Г. Х. Кязимова, В. І. Остащук, С. А. Вишневський, М. О. Бистра та ін.), однак історія Політехнічного майже не відображена. В представленій статті ми розглянемо окремі сторінки діяльності політехнічного факультету в роки окупації на основі одеської періодичної преси — «Одеская газета», «Одесса» та «Молва».

Одеський університет в роки окупації 1941–1944 рр. очолив відомий хірург Павло Георгійович Часовников, а деканом політехнічного факультету і одночасно проректором університету став професор Борис Леопольдович Ніколаї (1887–1955) — видатний вчений і методист, неперевершений лектор, один з організаторів Одеського Будинку вчених.

Історія факультету велась від Політехнічного інституту, заснованого у 1918 р. З приходом більшовиків інститут був перетворений на окремі технічні інститути, а румунська влада поновила Політехнічний інститут у формі факультета університету. При ньому планувалося відкрити наступні відділення: харчової промисловості; механічне; інженерно-будівельне та водного транспорту [1]. В «Одесской газете» зазначалося, що «...После всего пережитого Одессой в тяжелую войну, сохранилась все же значительная часть оборудования различных лабораторий и учебных кабинетов технических институтов; сохранились без существенных повреждений и здания прежнего Политехнического института (из них главнейшее — основной корпус был. Водного института, в котором и начались занятия). Факультет располагает громадной библиотекой технической литературы и вполне оборудованными чертежными залами. И, наконец, что является самым важным, на факультете собрался полный состав профессуры и научных работников, обеспечивающих высокий уровень преподавания всех дисциплин...» [2].

Политехнический факультет Одесского Университета

7 декабря 1941 года г-н Губернатор Транснистрия проф. Александру торжественно провозгласил открытие Одесского Университета и начало учебного года. В составе Университета был открыт и Политехнический факультет, который ныне уже приступил к занятиям.

Следует вспомнить, что еще в 1918 году Городская Дума г. Одессы организовала Одесский Политехнический институт. В дальнейшем при большевиках этот институт был превращен в ряд отдельных технических институтов. И вот теперь, решением Румынских властей вновь возрождается Политехнический институт в форме факультета Университета.

После всего, пережитого Одессой в тяжелую войну, сохранилась все же значительная часть оборудования различных лабораторий и учебных кабинетов технических институтов; сохранились без существенных повреждений и здания прежнего Политехнического института (из них главное — основной корпус быв. Водного института, в котором и начались занятия). Факультет располагает громадной библиотекой технической литературы и вполне оборудованными чертежными залами. И, наконец, что является самым важным, на факультете собранся полный состав профессуры и научных работников, обеспечивающих высокий уровень преподавания всех дисциплин; преподавательный состав

факультета глубоко благодарен Румынским властям за внимание к Высшей Школе, оказанное ими в первые недели по освобождении Одессы, несмотря на условия военного времени.

В настоящее время занятия начались на 1 и 2 курсах электро-механического отделения; на старших курсах занятия начинаются в ближайшие дни; в будущем предвидится открытие и других отделений факультета (инженерно - строительного, консервной и мукомольной промышленности и др.). Однако уже теперь разрешено дипломное проектирование по всем специальностям, что даст возможность всем студентам, перешедшим на последний курс, закончить свое образование. Можно с удовлетворением констатировать стремление учащейся молодежи вступить в число студентов факультета; сообщаем к сведению тех, кто еще не успел подать прошения, что прием таковых продолжается до заполнения оставшихся вакансий.

В заключение считаю своим долгом принести от имени факультета благодарность за заботы и внимание уполномоченному г-ну Губернатора, доктору Солканеску, а также возглавляющему Комиссию по инвентаризации полковнику Василию и Заместителю Городского Головы г-ну Видрашку.

Проректор и декан Политехнического факультета Одесского Университета, профессор

Б. Л. НИКОЛАИ.

Систематичні заняття в університеті почалися в середині лютого 1942 р. Зі сторінок періодичної преси ми можемо дізнатися про приймальну кампанію. Так, «Одесская газета» за 27 серпня 1942 р. повідомляла, що вже завершується прийом документів від абітурієнтів на 1942–1943 н. р., однак на політехнічний факультет з відділеннями будівельним, електротехнічним (механічним) та харчової промисловості (*фактично було відкрито три відділення. — авт.*) на 120 вакансій прийнято лише 40 заяв [3].

Можливо, не всі бажаючі вчитися мали матеріальне забезпечення задля реалізації своєї мрії. Навчання було не безкоштовним: плата складала 150 марок на рік з розрахунком кожні півроку. Всі студенти-першокурсники платили за навчання, однак на наступних курсах плата переглядалася з урахуванням успішності та потреб студентів [3].

Все ж в середині листопада 1942 р. на політехнічному факультеті значилося 335 студенти [4], а на 8 січня 1943 р. — 347 [5].

Оскільки в літню кампанію 1942–1943 рр. не набралось очікуваної кількості студентів, то в січні 1943 р. був оголошений додатковий набір студентів, в т. ч. і на політехнічний факультет [6], в результаті чого було набрано ще 58 осіб [7].

Періодична преса дає нам відомості і про навчальний процес на політехнічному факультеті.

Так, до кінця грудня 1942 р. студенти мали надати дипломні проекти на рецензування професорам та спеціалістам інженерно-промислових підприємств. На першу декаду грудня свої наукові доробки на предмет присудження вченого ступеня магістра технічних наук представили асистент Караванський, доцент Міхаеліс, доцент Боржим, доцент Іванов і доцент Ланкін [8].

Взимку 1943 р. сподівалися здійснити перший випуск студентів 5-го курсу університету, але їх підготовка виявилася незавершеною, тому було вирішено ще на півроку залишити студентів за партами аудиторій. Перший випуск передбачалося здійснити наприкінці квітня — на початку травня 1943 р. Зі стін Політехнічного мало випуститися 45 осіб [9].

На початку червня 1943 р. на політехнічному факультеті почалися переводні іспити, а також іспити з тих дисциплін, читання яких вже завершилось [10]. У другій половині червня

студенти, які завершували навчання, публічно захищали дипломні проекти в спеціальній Державній Іспитовій Комісії, що складалася з висококваліфікованих спеціалістів різних галузей науки і техніки. Захист студентів харчового відділення відбувся 19 червня, механічного — 21 червня та інженерно-будівельного — 23 червня 1943 р. [11].

Під час приймальної кампанії на 1943–1944 н. р. з'явилися нововведення — відбір за результатами іспитів. Абітурієнти до 25 серпня подавали заяви, а з 1 вересня починалися загальні іспити з: 1) румунської мови — усний та письмовий (диктант); 2) історії Румунії; 3) географії Румунії; 4) знань організації Румунського уряду та Губернаторства Трансїстрії; 5) іноземної мови (французької або німецької). Ті, хто поступав на політехнічний факультет, додатково складали: 1) російську мову (письмово); 2) математику (алгебра, геометрія, тригонометрія); 3) фізику; та 4) хімію. Студенти при переводі зі свого факультету на 1-й курс іншого факультету складали вступні іспити на загальній підставі, а ось студенти, які за рішенням деканатів могли бути прийняті на старші семестри та курси, від вступних іспитів звільнялися [12].

На політехнічний факультет в 1943 р. планували набрати 150 осіб [13]; політехнічний користувався попитом, на цей факультет було подано чи не найбільше заяв (після медичного) На іспитах з загальноосвітніх дисциплін абітурієнти політехнічного отримали наступні оцінки: «відмінно» — 62, «добре» — 108, «задовільно» — 132, «незадовільно» — 30 [14]. Відсоток незадовільних оцінок невеликий — 9 %. З цих цифр можемо констатувати, що бажаних навчатися було чимало, конкурс склався — 2,2 особи на місце. Врешті набрали 103 студенти [15].

Проф. П. Г. Часовников зазначав, що приймальні іспити були введені для того, щоб *«не допустити в стени нашого університета людей плохо подготовленных»*, вони відсіяли *«неподготовленный к серьезным занятиям элемент»* [16].

В лютому 1944 р., підводячи підсумки дворічного функціонування університету, зазначалося, що з Політехнікума зі званням інженерів випустилося 47 осіб. Акцентувалася увага на покращенні умов викладачів та студентів. Так, студенти користувались різними соціальними програмами: близько 80 % студентів звільнялися від плати частково або повністю; для по-

треб студентів від Генерального Примаря м. Одеси поступило 65 000 РККС та 10 000 від Румунського Червоного Хреста; студенти та їх родини користувалися безкоштовною медичною допомогою [17].

Політехнічний факультет брав активну участь у відновленні господарства Одеси та Трансністрії. Його професори та інженери не тільки виконували окремі доручення господарських органів, використовуючи обладнання власних майстерень та лабораторій, але й здійснювали таку відповідальну роботу, як відновлення металевих конструкцій Одеського театру опери та балету [18].

Задля агітаційної роботи вчені долучалися до радіоконференцій, в рамках яких, наприклад, 20 листопада 1942 р. професор політехнічного факультету М. М. Зарембо-Владичанський (*працював в Політехнічному з його відкриття, з 1933 р. — в Будівельному інституті, в червні 1946 р. був запрошений до Одеського інституту інженерів морського флоту. — авт.*) виступив з доповіддю на тему: «Завдання інженерного мистецтва при відновлювальних роботах міста Одеси», а 27 листопада професор В. І. Кундерт (*за румунської влади працював на посаді заступника міського голови по будівництву і був директором Дому вчених. Відновлював зруйновані будинки міста, у тому числі колишній будинок Міської думи. У 1944 році залишив місто, подальша доля його невідома. — авт.*) — «Відновлення архітектурних цінностей м. Одеси» [19].

Задля більш швидкого відновлення зруйнованого господарства група інженерів, професорів і доцентів політехнічного факультету відкрила в січні 1942 р. Індустріальний технікум з будівельним, електротехнічним та механічним відділеннями. Очолив технікум проф. Ржепішевський. Для технікуму було виділено приміщення колишнього Машинобудівельного технікуму «Труд» на вул. Канатній, 53, де були великі майстерні, лабораторії та кабінети. Курс навчання розраховувався на 4 роки [20].

На вул. Рішельєвській, 8 було відкрито технічний дім «Стройтехдело» з наступними відділами:

– консультативний (відповідальний керівник проф. Б. Л. Ніколаї), де надавалися консультації з усіх питань будівництва та техніки;

- винаходів та раціоналізації (проф. В. Ф. Трепке) — закріплення та використання авторських прав і патентів;
- будівельний (інженер-будівельник Д. Т. Мирошниченко);
- технічний (інженери І. Шемп та Г. Голенгоф) — спорудження і ремонт млинів, цукрових, пивоваренних та інших заводів, бурові роботи, електрообладнання тощо;
- санітарно-технічний (проф. В. Ф. Трепке, інж. Г. Ф.) — опалення і вентиляція, водогін і каналізація;
- торгово-промисловий (інж. П. І. Стоянов) — продаж та купівля технічних виробів, матеріалів та інструментів [21].

Навчальним планом на 1943 р. на політехнічному факультеті було передбачено проведення 36 науково-дослідницьких робіт, на 24 з яких запрошувався кредит в розмірі 32 400 РККС. Ці роботи мали не лише науково-дослідницьке, а й важливе промислово-господарське значення (проф. Полізо досліджував використання придністровського очерету для потреб місцевого палива; доц. Шемяхов розробляв хімічний метод визначення активності цементу та інших в'язучих матеріалів; проф. Андросов винайшов «деформатограф», що мав надчутливість та міг здійснювати автоматичний запис найдрібніших змін земної поверхні при зсувах; проф. Гиршсон займався дослідженням вмісту клітковини в ячмінній муці та ін.) [22].

Хоч університет намагався уникати політики, але це було не так просто. Як зазначала М. Бистра, часто навіть наукові заходи перетворювалися на агітаційні. Такими були й наукові конференції для професорсько-викладацького складу, відвідування яких було обов'язковим. Так, за відсутність на такій конференції 15 лютого 1943 р. було оголошено догану професору кафедри технології зерна політехнічного факультету В. І. Ільченко, а завідувач кафедри інженерних конструкцій і мостів М. М. Зарембо-Владичанський отримав зауваження [23, с. 21]. Також викладачі змушені були працювати у відкритому у травні 1943 р. Інституті антикомуністичних досліджень і пропаганди: з політехнічного факультету подано 79 заяв про участь в роботі Інституту — читання доповідей, участь в роботі секцій Інституту, перекладах та художньому оформленні (графіка, малюнки, карикатури тощо) [24].

На факультеті відбувався і захист дисертацій.

8 липня 1943 р в конференц-залі політехнічного факультету (вул. Внешняя, 34) відбувся захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора технічних наук професором Іванушкіним Іваном Федоровичем на тему: «Про жорсткість свердлильних верстатів». Офіційні опоненти: професор, доктор технічних наук Ільченко В. І. та професор Каменський С. Т. [25].

Захист пройшов успішно, повідомлялося, що дисертант *«наметил ряд положений об изменении конструкции сверлильных станков и технологических процессов при обработке деталей (стыковых соединений) сверлильных станков... Применение указанных методов в промышленности даст возможность получить весьма точные станки, что, в свою очередь, повысит точность всех обрабатываемых на этих станках деталей, приспособлений, инструментов, приборов и т. д. ...выводы, предложенные дисертантом, могут быть применены ко всем металлообрабатывающим станкам...»* [26].

І. Ф. Іванушкін був деканом механіко-технологічного факультету Політехнічного інституту до та після окупації — 1936–1941 рр., 1944–1945 рр. В роки окупації він також завідував навчальною частиною секції підготовки професійних кадрів при Відділі праці, а керував відділом агроном І. П. Резніченко. Курси організувалися на заводі «Тракторія» [27], були підписані договори з приватними висококваліфікованими майстрами, які передавали свої вміння учням. За період навчання (1–2 роки) учні отримували платню від 4 до 6 марок за робочий день. За наказом Губернаторства державні підприємства мали підготувати не менше 20 % своїх некваліфікованих робітників [28], тому ці курси користувалися попитом, а І. Іванушкін та І. Резніченко ретельно налагоджували цей процес.

12 серпня 1943 р. на факультеті точних наук Одеського університету відбувся захист дисертації наукового співробітника політехнічного факультету асистента Я. Ю. Карпуза на тему: «Поле швидкого електрона в діелектриці». На захисті, окрім членів Ради факультету, були присутні співробітники університету та в якості гостей — група румунських офіцерів. Доповідь викликала великий інтерес, оскільки представляла самостійну дослідницьку роботу з теоретичної фізики, що стосувалася розробки теорій Максвелла та пояснення ефекту Черепкова. Опонентами виступили проф. Д. Д. Хмиров (*професор фізики,*

автор і перекладач багатьох наукових праць; помер у 1944 р. в окупованій Одесі. — авт.) та проф. Г. Л. Михневич (докторську дисертацію захистив у 1941 р., але під час війни документи загубились, і він не був затверджений у вченому ступені доктора фізичних наук; нова дисертація вже захищена у 1961 р. — авт.). Рада факультету визначила доповідача гідним вченого ступеня магістра фізичних наук [29].

25 лютого 1944 р. відбувся захист дисертації на вчену ступінь доктора технічних наук магістром технічних наук Рахманіним Олександром Капітоновичем на тему: «Деякі властивості аксіального і дезаксіального шатунно-кривошипного механізму». Офіційні опоненти: доктор технічних наук професор Гиршсон Василь, доктор технічних наук професор Ільченко Всеволод, магістр технічних наук доцент Боржим Аркадій [30]. Останній з поновленням радянської влади емігрував, викладав в Познанському технологічному інституті.

Після звільнення Одеси вже 18 квітня 1944 року оголошувалося про створення в складі Політехнічного інституту кафедр і про наявність професорсько-викладацького складу. У складі інституту налічувалися три факультети: механічний, електротехнічний і теплотехнічний. Були створені й розпочали роботу 20 кафедр. Продовжували працювати і викладачі окупаційного періоду, зокрема, кафедру спеціальної технології металів і кафедру машинобудування очолив проф. І. Ф. Іванушкін; кафедру тракторів, автомобілів і сільськогосподарських машин — О. К. Рахманін (*захищену докторську дисертацію за часів окупації не взяли до уваги, якщо він рахується доцентом.* — авт.), кафедру котельних установок — доцент Е. В. Міхаеліс, кафедру теоретичної та прикладної механіки — І. Г. Караванський та ін. [31].

За спогадами інженера Гліба Булаха, загальна обстановка післявоєнної Одеси його підбадьорила: *«здесь у людей, с которыми я встречался, не было подавленного душевного состояния, не было страха, царившего в Ленинграде. Даже те, кто жил и работал во время оккупации, не боялись так, как боялись всего на свете те самые ленинградцы, которые мужественно выдержали тысячу дней блокады»* [32]. Можливо, саме це сприяло тому, що чимало викладачів залишилися працювати і за нової влади.

Д. Урсу наводить цікавий документ — список репатріантів на кінець 1945 р. Серед репатріантів бачимо Д. Г. Полізо, професора кафедри прикладної механіки Інституту зв'язку, «аккуратный и дисциплинированный работник»; асистента М. Г. Гурвица — «добросовестный и исполнительный работник» [33, с. 171]. Позитивна характеристика надана проф. Б. Л. Ніколаї, який з поверненням радянської влади виїхав до Румунії, але згодом повернувся до Одеси, працював в ОВІМУ та за сумісництвом завідував кафедрою в Інституті зв'язку.

Отже, в часи німецько-румунської окупації Одеський політех був поновлений у формі політехнічного факультету Університету з трьома відділеннями на чолі з проф. Б. Л. Ніколаї. В ньому продовжувалася навчальна та науково-дослідницька робота, викладачі активно залучалися до відбудови зруйнованого господарства, надавали різноманітні консультації тощо. На відміну від евакуйованого інституту, який поновив свою діяльність у Пензі лише у 1943 р., в Одесі Політех відкрився майже відразу з приходом румунської влади і діяв до приходу радянських військ.

В представлений статті з поставленої проблеми проаналізовано виключно періодичну пресу окупованої Одеси, поза увагою авторів залишилися архівні документи, що може стати наступною темою дослідження.

Література та джерела

1. Одесская газета. — 1941. — 21 декабря.
2. Одесская газета. — 1942. — 24 февраля.
3. Одесская газета. — 1942. — 27 августа.
4. Одесса. — 1942. — 14 ноября.
5. Одесса. — 1943. — 12 января.
6. Одесса. — 1942. — 19 декабря.
7. Одесса. — 1943. — 27 января.
8. Одесская газета. — 1942. — 11 декабря.
9. Одесса. — 1943. — 17 января.
10. Одесская газета. — 1943. — 6 июня.
11. Молва. — 1943. — 10 июня.
12. Молва. — 1943. — 12 августа.
13. Одесса. — 1943. — 7 августа.
14. Одесса. — 1943. — 14 сентября.
15. Одесса. — 1943. — 29 октября.
16. Молва. — 1943. — 9 октября.
17. Одесская газета. — 1944. — 16 февраля.
18. Одесская газета. — 1942. — 15 августа.

19. Одесская газета. — 1942. — 15 ноября.
20. Одесская газета. — 1942. — 12 февраля.
21. Одесская газета. — 1942. — 31 мая.
22. Молва. — 1943. — 22 апреля.
23. Бистра М. О. Матеріали Державного архіву Одеської області про життя представників науково-педагогічної інтелігенції періоду німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.) / М. О. Бистра // Історичні і політологічні дослідження. — 2016. — № 1. — С. 16–31.
24. Молва. — 1943. — 31 июля.
25. Одесская газета. — 1943. — 1 июля.
26. Молва. — 1943. — 11 июля.
27. Одесса. — 1943. — 24 июля.
28. Одесская газета. — 1944. — 29 февраля.
29. Одесская газета. — 1943. — 14 августа.
30. Одесская газета. — 1944. — 19 февраля.
31. Одеський національний політехнічний університет. Історія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://opu.ua/about/history>. — Дата звернення: 05.04.2018.
32. Булах Г. Мгновения жизни стремительной: записки инженера. — Ч. 4. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://netref.ru/gleb-bulah-mgnoveniya-jizni-stremitelenoj-zapiski-injenera-cha.html?page=3>. — Дата обращения: 05.04.2018.
33. Урсу Д. П. Одесса в европейском научном и культурном пространстве (XIX–XX вв.): Документальные очерки. — Одесса: Апрель, 2014. — 272 с.

REFERENCES

1. Odesskaya gazeta — *The Odessa newspaper* (1941). 21st December. (In Russian).
2. Odesskaya gazeta — *The Odessa newspaper* (1942). 24th February. (In Russian).
3. Odesskaya gazeta — *The Odessa newspaper* (1942). 27th August. (In Russian).
4. *Odessa* (1942). 14th November. (In Russian).
5. *Odessa* (1943). 12th January. (In Russian).
6. *Odessa* (1942). 19th December. (In Russian).
7. *Odessa* (1943). 27th January. (In Russian).
8. Odesskaya gazeta — *The Odessa newspaper* (1942). 11th December. (In Russian).
9. *Odessa* (1943). 17th January. (In Russian).
10. *Odesskaya gazeta*. — *The Odessa newspaper* (1943). 6 June. (In Russian).
11. *Molva* — *Rumor* (1943). 10th June. (In Russian).
12. *Molva* — *Rumor* (1943). 12th August. (In Russian).
13. *Odessa* (1943). 7th August. (In Russian).
14. *Odessa* (1943). 14th September. (In Russian).

15. *Odessa* (1943). 29th October. (In Russian).
16. Molva — *Rumor* (1943). 9th October. (In Russian).
17. *Odesskaya gazeta* — *The Odessa newspaper* (1944). 16th February. (In Russian).
18. *Odesskaya gazeta* — *The Odessa newspaper* (1942). 15th August. (In Russian).
19. *Odesskaya gazeta* — *The Odessa newspaper* (1942). 15th November. (In Russian).
20. *Odesskaya gazeta* — *The Odessa newspaper* (1942). 12th February. (In Russian).
21. *Odesskaya gazeta* — *The Odessa newspaper* (1942). May 31st. (In Russian).
22. Molva — *Rumor* (1943). April 22nd. (In Russian).
23. BYSTRA, M. O. (2016). Materialy derzhavnoho arkhivu Odes'koyi oblasti pro zhyttya predstavnykiv naukovo-pedahohichnoyi intelihtsiyi periodu nimets'ko-rumuns'koyi okupatsiyi (1941–1944 rr.). — Materials of the State Archives of the Odessa region on the life of representatives of the scientific and educational intelligentsia of the period of the German-Romanian occupation (1941–1944). *Istorychni i politolohichni doslidzhennya*. — *Historical and Political Studies*. № 1. p. 16–31. (In Ukrainian).
24. Molva — *Rumor* (1943). 31st July. (In Russian).
25. *Odesskaya gazeta* — *The Odessa newspaper* (1943). 1 July. (In Russian).
26. Molva — *Rumor* (1943). 11th July. (In Russian).
27. *Odessa* (1943). 24th July. (In Russian).
28. *Odesskaya gazeta* — *The Odessa newspaper* (1944). 29th February. (In Russian).
29. *Odesskaya gazeta* — *The Odessa newspaper* (1943). 14th August. (In Russian).
30. *Odesskaya gazeta* — *The Odessa newspaper* (1944). 19th February. (In Russian).
31. Odes'kyy natsional'nyy politekhnichnyy universytet. *Istoriya — Odessa National Polytechnic University. History* [Online]. Available from: <http://opu.ua/about/history> [Accessed: 5th April 2018] (In Ukrainian).
32. BULAKH, G. (2008) Mgnoveniya zhizni stremitel'noy: zapiski inzhenera — *Moments of life swift: an engineer's note*. Part 4. Saint Petersburg: NP «Strategija budushhego» [Online] Available from: <http://netref.ru/gleb-bulah-mgnoveniya-jizni-stremitelenoj-zapiski-injenera-cha.html?page=3> [Accessed: 5th April 2018] (In Russian).
33. URSU, D. P (2014) *Odessa v yevropeyskom nauchnom i kul'turnom prostranstve (XIX–XX vv.): Dokumental'nyye ocherki — Odessa in the European scientific and cultural space (XIX–XX centuries): Documentary essays*. Odessa: April. (In Russian).

Надійшла до редакції 17 квітня 2018 р.